پژوهشنامهٔ قرآن و حدیث

Pazhouhesh Name-ye Quran Va Hadith

شمارهٔ ۲۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۰
صص ۱۹۹ـ۲۳۵ (مقاله پژوهشی)

No. 29, Autumn & Winter 2021/2022

گونه‌شناسی شبهات در مطالعات قرآنی و تبیین طرحوارهٔ شبهه پژوهی

علیرضا طبیبی[۱]، علی حسن بگی[۲]، فاطمه دسترنج[۳]، وحید وطن‌خواه[۴]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۳/۹ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۳/۲۶)

چکیده

در عصر حاضرگونه شناسی یا نوع شناسی یکی از لوازم پژوهش خصوصاً در مطالعات مرتبط با علوم انسانی است که به عنوان چارچوب و راهنمای محقق محسوب می‌شود و بر اساس قواعد آن، پدیده‌ها جهت درک و شناخت بهتر، بر اساس الگویی منطقی تقسیم بندی می‌شوند. یکی از شاخه‌های مطالعاتی در حوزه پژوهش‌های قرآنی که گونه‌بندی در آن اهمیت دارد، شبهات و انکاریه‌ها پیرامون قرآن است. با وجود تلاش‌های مؤثری که در زمینه شبهه‌پژوهی قرآنی صورت گرفته است به علت تمرکز غالب مؤلفان بر پاسخگویی، ارائه یک گونه‌بندی جامع از شبهات در حاشیه قرار گرفته است. با توجه به این که تقسیم بندی علمی شبهات یکی از لوازم شبهه پژوهی بوده و پیش‌نیازی برای پاسخ‌دهی روشمند به شبهات محسوب می‌شود ضروری است قبل از ارائه هر گونه و دفاع و ردیه بدان پرداخته شود. این مقاله در یک بررسی توصیفی-تحلیلی با مطالعه برخی از گونه‌بندی‌های ارائه شده در آثار شبهه‌پژوهی قرآنی و در نظر گرفتن الگوی شبهات معارضان علیه قرآن، خصوصاً مستشرقان و مسیحیان تبشیری به ارائه یک طرحواره شامل شش نوع کلی شبهات مصادر، شبهات وحیانیت، شبهات استناد به قرآن، شبهات فهم قرآن، شبهات متن و شبهات مربوط به آورندگان وحی اقدام نموده است و به تناسب زیرگونه‌ها و مصادیق هر یک نیز بر اساس قواعد گونه‌بندی، گزینش و ارائه نموده است. مبنای کلامی در این نوشتار دفاع از قرآن به عنوان کتابی وحیانی و خطا ناپذیر و مبنای علمی، عنصر شباهت در شبهات بوده و تقسیم بندی براساس الگوی هرمی صورت گرفته است. نقطه قوت این طرحواره آن است که شبهات پراکنده را با قرار دادن در دسته‌های همگون به صورت گونه‌های اصلی و فرعی جمع نموده که خود کمک شایانی به دفع توهم کثرت شبهه خواهد بود.

کلید واژه‌ها: شبهات، پاسخ به شبهات، شبهه‌پژوهی، قرآن کریم، گونه‌بندی، نوع شناسی

---

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اراک، اراک، ایران (نویسنده مسئول)؛ a-tabibi@araku.ac.ir
۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اراک، اراک، ایران؛ a-hasanbagi@araku.ac.ir
۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اراک، اراک، ایران؛ f-dastranj@araku.ac.ir
۴. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اراک، اراک، ایران؛ vnl1351@gmail.com

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

بیان مسئله

با شکل‌گیری روش‌شناسی و رواج آن در پژوهش‌های معاصر، گونه بندی به عنوان یکی از چارچوب‌های کلی و منطقی تحقیق، مورد توجه جدی پژوهشگران رشته‌های مختلف علوم قرار گرفته است. در این میان با حاکم شدن دید علمی و روشمند در علوم انسانی، این مطالعات نیز به طبقه‌بندی‌های منطقی جهت راهنمایی و تسهیل در امر تحقیق تمایل پیدا کرده است.

خاورشناسان غربی و مبلغان مسیحی در بخشی از مطالعات خود با عنوان «الدراسات الاسلامیة» این امر را مورد توجه قرار داده بسیاری از پژوهش‌های اسلامی و قرآنی خود را بر آن استوار کرده‌اند.

به دنبال آن و متناسب با شرایط زمانه شاخه‌ی مطالعاتی جدید در پژوهش‌های قرآنی با عنوان «پاسخ به شبهات پیرامون قرآن» مورد توجه بیشتر اندیشه‌وران مسلمان قرار گرفت.

شبهه پراکنی علیه قرآن سابقه‌ای به قدمت خود این کتاب آسمانی دارد به همین جهت در پیشینه تلاش‌های اندیشه‌وران مسلمان به آثار و تألیفات متعددی می‌توان اشاره کرد که تمام یا بخشی از آنها به پاسخ به شبهات پیرامون قرآن یا مفاهیم قرآنی اختصاص یافته است.

ابن قتیبه (م۲۷۶ق) در «تأویل مشکل القران» و فصل «الحکایة عن الطاعنین» با تقسیم‌بندی شبهات پیرامون قرآن در سه دسته «اختلاف قرائات»، «ادعای وجود خطا در قرآن» و «تناقض و اختلاف در قرآن» به اشکالات طعنه زنندگان و ارائه دفاع پرداخته است. (ابن قتیبة، ۲۴؛ همان، ۳۱ـ۱۶۰)

شیخ مفید (م۴۱۳ق) به عنوان ابداع‌کننده روش کلامی در تفسیر که روش وی مورد توجه و تقلید افرادی چون فخر رازی (م۶۰۶ق) قرار گرفته است در بیانات تفسیری خود که اکنون از لابه‌لای کتاب‌های وی جمع آوری شده و با عنوان «تفسیر القرآن المجید» به چاپ رسیده به بسیاری از شبهات قرآنی پیرامون امامت، مسائل فقهی، متشابهات قرآنی در

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

شرور، اختیار، اراده الهی و ... پاسخ داده است. (نکـ :ایازی، ۲۴۹ـ۲۵۱) شیخ در «المسائل السرویة» نیز در در مسئله نهم، به شبهات تحریف قرآن، پرداخته است. (شیخ المفید، ۷۸)

متکلم اشعری ابوبکر باقلانی (م۴۰۳ق) «الانتصار للقران» را با بهره‌گیری از دانش تاریخی، لغوی، نحوی و کلامی به انگیزه دفاع از حریم قرآن کریم و دفع شبهه از آن نگاشته است. (باقلانی، ۵۶/۱)

قاضی عبدالجبار معتزلی (م۴۱۵ ق) نیز در «متشابه القرآن» به شبهات مربوط به متشابهات قرآنی پاسخ داده است. وی در اثر دیگر خود «تنزیه القرآن عن المطاعن» نیز به انواع شبهات ادبی، لفظی و معنوی پرداخته و شبهات احتمالی را نیز مورد توجه قرار داده است.

برخی از محققان هر چند اصالتاً آثار خود را به منظور بررسی شبهات قرآنی تألیف نکرده‌اند اما به مناسبت به این بحث وارد شده‌اند. قطب الدین راوندی (م۵۷۳ق) در «الخرائج و الجرائح» فصلی با عنوان «فی مطاعن المخالفین فی القرآن» گشوده و بدون ترتیب یا دسته‌بندی خاص، به مواردی از شبهات قرآنی پاسخ داده است. (الراوندی، ۱۰۱۸/۳-۱۰۱۰)

بدرالدین زرکشی (م۷۹۴ق) نیز در فصل سی و پنج «البرهان» تحت عنوان «معرفة موهم المختلف» به برخی از شبهات تناقض در آیات، پاسخ داده است. (الزرکشی، ۴۶/۲)

و در نهایت «أنموذج جلیل فی أسئلة و اجوبة عن غرائب التنزیل» اثر زین الدین الرازی (م۶۶۶ق) که در مناظره شبیه سازی شده، هزار و دویست اشکال مرتبط با قرآن را طرح و پاسخ گفته است. (زین الدین الرازی، ۱)

در نمونه‌هایی که ذکر شد تنها اندکی مانند «تأویل مشکل القران» ابن قتیبه، پاسخ‌گویی به شبهات قرآنی را با رویکرد به گونه‌بندی صورت داده‌اند.

این تلاش‌ها همچنان در قالب تفاسیر کلامی و یا تک نگاری‌ها ادامه داشت اما پرداختن روشمند به شبهات و پاسخ بدانها را می‌توان به اواخر قرن نوزدهم میلادی و پس از آشنایی پژوهشگران مسلمان با فعالیت‌های علمی خاورشناسان و مبلغان تبشیری در قالب مطالعات اسلامی نسبت داد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

گستردگی دامنه، حساسیت موضوع و تنوع مطالب در بحث پاسخ به شبهات، نیازمند طی روش علمی برای پاسخگویی است به گونه‌ای که از این مسیر می‌توان به «هنر مدیریت شبهه» نیز یاد کرد. در دورانی که معارضان، انتقادات هدفمندی را با انگیزه شبهه‌افکنی علیه قرآن شکل داده‌اند، ضرورت دارد دفاع از قرآن و حفظ اعتقادت دین‌باوران نیز شکل سیستمی و روشمند به خود بگیرد و رد و دفع شبهات بر اساس این الگو دنبال شود. یکی از مؤثرترین عناصر در این فرایند، پرداختن به سنخ‌شناسی و نوع‌شناسی شبهات، قبل از ارائه هر گونه دفاعیه و پاسخ است که با روش‌های مختلفی از جمله روش استقرایی صورت می‌گیرد. در این شیوه از گونه‌بندی ابتدا داده‌ها از منابع مختلف جمع آوری شده سپس بر اساس الگوی مشابهت و با در نظر گرفتن وجوه مشترک، در دسته‌ها و زیرگونه‌ها طبقه‌بندی می‌شوند. در این مقاله از این رویکرد جهت دسته‌بندی شبهات استفاده شده است بدین‌گونه که ابتدا شبهات از منابع مختلف شامل تفاسیر، کتاب‌های پاسخ به شبهات، آثار مستشرقان و مسیحیان تبشیری و ... جمع آوری شده سپس با لحاظ قواعد گونه‌بندی، دسته‌بندی شده‌اند. گزینش دسته‌های کلی و زیرگونه‌ها نیز بر اساس دو عنصر الگوی شبهات معارضان و وجود مشابهت منطقی، صورت گرفته و برای هر یک مصادیقی به عنوان نمونه ذکر شده است.

مفهوم‌شناسی

گونه‌شناسی «Typology» سیستمی است که برای تقسیم‌بندی چیزها به انواع مختلف به کار گرفته شده است. این واژه در اصل به مطالعه و تفسیر گونه‌ها، خصوصاً در کتاب مقدس اشاره دارد (Oxford Advanced Learners Dictionary 8th Ed) و در فارسی با عناوین نوع شناسی و سنخ شناسی شناخته می‌شود.

بر اساس تعریف بایلی این تقسیم‌بندی بر اساس مشابهت‌ها صورت می‌گیرد وی گفته است: "فرآیند کلی برای گروه بندی پدیده‌ها بر اساس شباهت‌هاست." (بایلی، ۴)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

با گسترش شبهات علیه قرآن و بـه دنبـال آن رواج مطالعـات شـبهه‌پژوهـی در دوران معاصر، به کارگیری روش‌های علمی برای دسته بندی گونه‌های مختلف شبهات، ضـرورت بیشتری پیدا کرده است.

از آنجا که گونه‌بندی در میان گستره‌ای از تنوع ها و تفاوتهـا، بـه الگومنـد سـاختن مشابهت‌ها و مشـخص نمودن رابطه بین الگوها بر اسـاس معیـار یکسـان و پذیرفتـه شـده می‌پردازد. (حسن‌پور؛ ربانی، ۶۵) می‌توان آن را به عنوان پیش درآمد شبهه‌پژوهـی به حساب آورد که با سامان دادن نظام‌مند شبهات و مشخص کردن مـوارد تکـراری و هـم پوشانی‌ها، ضمن از بین بردن توهم کثرت شبهات، باعث احاطه و تسـلط پژوهشـگران بـر جوانب مسئله شده و با تسهیل دسترسی مخاطبان بـه پاسـخ‌هـا آنهـا را از سـرگردانی در مجموعه‌ای ناسازوار از شبهات رهایی می‌بخشد.

گونه‌بندی شبهات در برخی از ردود و دفاعیه‌های معاصر

در آثاری که با گونه‌بندی، به سراغ پاسخ‌گویی به شبهات رفته‌اند سه روش گونه بنـدی موضوعی، گونه بندی مبتنی بر نقد اثر خاص و گونـه‌بنـدی بـر اسـاس طراحـان شـبهه از عمومیت بیشتری برخوردار است. در این جا برای دسـتیابی بـه یـک گونـه‌بنـدی منطقـی تحلیلی از طبقه‌بندی‌های مورد استفاده آنان ارائه می‌گردد.

الف) «شبهات و ردود» آیت‌الله معرفت که در پنج فصل تنظیم شده است. در هـر فصـل ذیل یک گونه کلی، شبهات فرعی پاسخ داده شده است.

در فصل اول، به پانزده شبهه از «مصادر قرآن» پرداخته شده است. اخذ قـرآن از سـایر منابع، به سبب همگرایی نسبی شریعت اسلام با سایر ادیـان و خاسـتگاه مشـترک آنهـا بـه عنوان یک نظریه توسط مخالفان قرآن و مستشرقان پذیرفته شده است. (معرفت، ۱۹-۲۰)

روش‌شناسی و رعایت اصل مشابهت ایجاب می‌کند که زیرگونه‌هـا متناسـب بـا گونـه اصلی تنظیم شوند اما در اثر زیرگونه‌های این فصل، به شبهات مصلوب شدن عیسی، توهین

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

و افترائات علیه برخی پیامبران، همسر و پسر نوح، عمر طولانی و نوح پس از هبوط پرداخته شده که به علت عدم تناسب در دسته «مصادر» جای نمی‌گیرند.

در فصل دوم که گونه کلی، «فرهنگ زمانه» است به شبهات القاء تأثیر پذیری قرآن از فرهنگ جاهلی پرداخته است. زیرگونه‌های این فصل را شبهات زنان، برده داری، خرافات، جادو، چشم زخم، نعمت های بهشتی، سحر، اقتباس از شعر جاهلی و تعبیرات رکیک تشکیل داده است.

مؤلف یکی از محورهای این فصل را «مجارات»[1] قرار داده است تا بوسیله آن به رد همنوایی قران با فرهنگ زمانه بپردازد.

فرهنگ زمانه خود، زیرگونه‌ای از مصادر قرآن است و می‌توانست ذیل آن مورد بررسی قرار گیرد. در این فصل «اقتباس قرآن از شعر جاهلی» به عنوان یکی از زیرگونه‌های فرهنگ زمانه لحاظ شده است اما مناسب تر آن بود که شعر جاهلی در گونه مصادر قرآن مورد بررسی قرار می‌گرفت. چنانکه تسدل[2] در مصادر قرآن خود، با ارائه شواهدی از اشعار نابغه، لبید و إمرؤ القیس، شعر جاهلی را از منابع قرآن معرفی کرده است. (تسدل، ۵۰-۴۷)

در زیرگونه «تعبیرات رکیک» چون «اخسئوا» (المؤمنون، ۱۰۸) نیز به نظر می‌رسد طرح آنها در گونه تناقضات فصاحتی مناسب بیشتری داشت.

در فصل سوم، پندار اختلاف و تناقض و در فصل چهارم شبهات ناسازگاری آیات با واقعیّتهای علمی، تاریخی و ادبی بررسی شده است.

در فصل اخیر را می‌توان زیرگونه‌ای از فصل سوم در نظر گرفت که در این صورت به معیارهای گونه‌بندی نزدیک‌تر بود.

و فصل پنجم، به گونه کلی قصه‌های قرآنی اختصاص داده شده و ردیه‌هایی بر شبهات

---

۱. «مجارات» عبارتست از همسویی در کاربرد واژگان رایج در عرف هر زبان. (معرفت، ص۱۴۷) مجارات در واقع، فقط همسویی در کاربرد الفاظ و لغات رایج است و این به معنای پذیرش و تصدیق بار فرهنگی آنها نیست.

2. William St. Clair Tisdall (1859–1928)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

داستان‌های قرآنی چون پسران آدم، کشتی نوح، اصحاب کهف و ذوالقرنین و ... ارائه گردیده است.

به سبب ماهیت داستان‌وارگی و شباهت قصه‌های قران با برخی از داستان‌های اهل کتاب، شبهات زیادی در این زمینه مطرح شده است. به نظر می‌رسد اگر هر یک از این شبهات در دسته خاص خود مورد مطالعه می‌گرفت گونه‌بندی منسجم‌تری شکل می‌گرفت و نیاز به طرح مجدد شبهات در گونه‌های متعدد نبود.

ب) مورد دیگر «شبهات المشککین» تألیف زقزوق و همکاران است که ۱۴۶ شبهه قرآنی را در ده گونه کلی حقایقی پیرامون قرآن کریم، پیامبر(ص)، سنت نبوی، اسلام، آیات قرآنی، انبیا و رسولان و اسامی خاص، تحلیل، حدود، آزادی زنان و شریعت دسته بندی نموده است.

بررسی عناوین دهگانه نشان می‌دهد برخی از گونه‌ها یکدیگر را پوشش داده‌اند؛ مراجعه به موارد جزیی نیز نشان می‌دهد برخی شبهات در گروه مناسب قرار داده نشده است و خلط زیرگونه‌ها نیز در بیشتر دسته‌ها اتفاق افتاده است.

در اولین گونه که به «حقایقی پیرامون قرآن کریم» اختصاص یافته وجود «لحن و خطای ادبی»، «مصادر قرآن»، «تناقض»، «خطای علمی»، «شبهات دلالی» و «شخصیت‌های تاریخی» نیز گنجانده شده در حالی که در سایر گونه‌ها نیز بدانها پرداخته شده است و یا تناقض قرآن با علم در سه گونه «حقایقی پیرامون اسلام» و «قرآن» و «آیات» نیز مطرح شده است. آسیب این شیوه از گونه‌بندی آن است که ظن کثرت شبهات را تقویت می‌کند.

ج) اثر دیگر «آراء المستشرقین حول القرآن الکریم» از رضوان است. مؤلف در کتاب خود، شبهات مستشرقان را در گونه‌بندی زیر ارائه نموده است:

شبهات مصادر، شبهات پیرامون نص، جمع، شکل و تقسیم‌بندی‌های قرآن، قراءات، اسلوب قرآنی شامل مکی و مدنی، قصص، عدد آیات، فواصل، لغات دخیل، إعجاز قرآن و شبهات پیرامون تفسیر.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

تقسیم‌بندی رضوان، به لحاظ مطابقت با معیارهای گونه‌شناسی اهمیت دارد و به علت بهره گرفتن از روش‌شناسی مستشرقان، از نظر علمی قابل توجه است هر چند او نیز دسته‌بندی جامعی که همه شبهات مستشرقان را در برگیرد ارائه ننموده است.

د) و اما «إظهار الحق» که گفته شده جامع ترین اثری است که تا کنون در نقد تشکیکات ارباب کلیسا نوشته شده است (نک: البلاغی، ۱۳/۱؛ معرفت، ۵۶) در شش فصل معرفی عهد عتیق و جدید، تحریف در عهدین، نسخ در عهدین، ابطال تثلیث، وحیانیت قرآن و ردّ شبهات کشیشان، در اثبات نبوت پیامبر اسلام و دفع شبهات عصمت، رواج اسلام با شمشیر و تعدد زوجات آن حضرت تنظیم شده است.

مؤلف در یک روش سلبی فصول اول تا سوم را با انگیزه بیان تناقضات عهدین تصنیف کرده و در ادامه به شبهات تثلیث، وحیانیت قرآن و نبوت پیامبر(ص) که به گفته مؤلف، قوی‌ترین شبهات اهل کتاب در رد اسلام هستند (الدهلوی الهندی، ۸۷۷/۳) پرداخته است.

یکی از امتیازات اظهار الحق آن است که به جای پرداختن به موارد متعدد شبهات همگون، آنها را در ذیل یک گونه کلی جمع نموده است. برای نمونه مهم‌ترین شبهات اهل کتاب در رابطه با قرآن را در پنج مورد خلاصه کرده که هریک از این موارد پنجگانه در واقع مشتمل بر دهها شبهه بوده است.

طرحوارهٔ شبهه پژوهی

جهت دستیابی به یک گونه‌بندی علمی و منسجم گونه‌بندی زیر پیشنهاد می‌شود؛ یکی از مبانی مورد نظر در ارائه این پیشنهادیه باور کلامی بوده است با این توضیح که نگاه ابتدایی به شبهات چنین توهمی را القاء می‌کند که قرآن در مجموعه‌ای به هم تنیده از مشکلات و مسائل پیچیده، گرفتار شده که به طور طبیعی آن را از رساندن پیام خویش ناتوان ساخته است؛ این همان خواست معارضان قرآن است. قرآن کتاب خداوند و معجزه جاوید پیامبر(ص) است و مطابق با حکمت الهی از هر گونه نقص مبراست. پس یکی از

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

دفاعیه‌های مؤثر از آن، دفع شبهات با پاسخگویی منطقی است. پیش نیاز لازم برای این امـر آن است که شبهات به گونه‌ای دسته‌بندی شوند که ضمن باطل شدن توهم مذکور به مخاطب تفهـیم شود که مجموعه شبهات وارده بر قرآن تنها در چند گروه محدود و عمده قرار می‌گیرند و سـایر شبهات نه اشکالاتی مستقل بلکه زیر مجموعه‌ها و مصادیقی از این گونه‌هـای اصـلی محسـوب می‌شوند. مبنای علمی این تقسیم بندی نیز، عنصر شباهت است که بر اساس آن فرعیات و زیـر شاخه‌های گونه‌های کلی در شبهات تعیین شده اسـت و بـرای زیـر بنـای تحقیـق گونـه‌بنـدی مستشرقانی چون تسدال در «مصادر القران» مورد توجه بوده است.

در پی‌ریزی این طرحواره شاخصه‌هایی زیر نیز دخالت داشته است:

– صرفاً به شبهات منتقدان غیر مسلمان پرداخته نشده بلکه شبهات نواندیشان مسـلمان نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ تفاوت این دو گروه در آن است که منتقدان غیر مسـلمان، قرآن را به مانند یک متن غیر الهی و غیر مقدس نگریسته‌اند به همین سـبب قواعـد مـورد استفاده در نقد متون بشری را در مطالعـات قرآنـی نیـز بـه کـار گرفتـه‌انـد. امـا شـبهات اندیشمندان نوگرای مسلمان، حاصل از عدم اعتقاد به قـرآن و یـا تردیـد در وحیانیـت آن نبوده بلکه به نوع خوانش آنان از قرآن و مفاهیم قرآنی مربوط می‌شود.

– به گونه‌بندی‌های به کار گرفته شده توسط منتقدان قرآن و پاسخ‌دهندگان به شـبهات، توجه شده است.

– تلاش شده است تا با توجه به ویژگی مشابهت، تقسیم‌بندی‌ها با انسجام بیشتری ارائه شود، گونه‌ها از یکدیگر تفکیک شده و تا حد امکان هم پوشانی‌ها کاهش یابد.

– به مواردی از شبهات که دارای اهمیت بوده توجه شده و از ذکر موارد خارج از بحث شبهات پیرامون قرآن، پرهیز شده است.

– برای ترتیب شبهات الگوی هرمی در نظر گرفته شده است. بر این اسـاس، در قاعـده هرم شبهاتی قرار گرفته که مرتبط با مصدریابی بـرای قـرآن اسـت و حجـم گسـترده‌ای از شبهات قرآنی را تشکیل می‌دهد. در مرتبه بعد شبهاتی که با انگیزه انکـار وحیانیـت قـرآن

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

ارائه شده و پس از آن به موضوع مهم تحریف پرداخته شده است. سپس اشکالات ادبی، تاریخی و... تناقض و تعارض در آیات که در مرتبه بعد مورد توجه منتقدان بوده قرار گرفته است و نزدیک به رأس هرم، شبهات مرتبط با خوانش‌های از قرآن و در نهایت موارد جزیی‌تر از شبهات مرتبط با متن و دلالت‌های آن قرار داده شده است.

۱- مصادر قرآن

عنوان‌های «مصادر الإسلام» یا «مصادر القران» از شاخه‌های مطالعاتی مستشرقان و مبشران مسیحی در پژوهش‌های اسلامی است که با انگیزه یافتن مصادر دینی یا غیردینی برای مفاهیم قرآنی تأسیس شده است. این تفکر بر نظریه «تأثیر و تأثر» استوار شده و قائل به ارتباط دائمی و اجتناب ناپذیر محیط‌های فرهنگی است. (حنفی، ۹۱)

بدین سبب است که گلدزیهر (۱۹۲۱-۱۸۵۰م)، اسلام را آمیزه و اختلاطی از یهودیت، نصرانیت، زرتشتی‌گری و سایر منابع دانسته (گلد زیهر، (الف)، ۱۷۱)، نولدکه (۱۸۳۶ـ۱۹۳۰م) مدعی شده است که به ندرت می‌توان به تفکری دینی در قرآن برخورد کرد که از یهودیت و مسیحیت اخذ نشده باشد (نولدکه، ۳۴۳/۱-۳۴۴) و تسدال نیز معتقدات اسلامی در قرآن را برگرفته از منابع بیرونی دانسته است. (تسدال، ۲۴) رویکردِ اخذ، در اصل روشی برای نقد کتاب مقدس بوده و با نظریاتی چون «نقد مصدری»[1] و «نقد قالب»[2] در اوایل قرن بیستم در محافل علمی غرب ظهور رسمی پیدا کرده و به مطالعات اسلام‌پژوهی خاورشناسان راه یافته است.

از زیرگونه‌های مصادر، موارد زیر قابل ذکر است:

---

۱. نظریه مصادر به جولیوس ولهاوزن (۱۹۱۸-۱۸۴۴م) منسوب است که با تحلیل تورات و تاریخ بنی اسرائیل، متون تورات را برگرفته از چهار منبع مربوط به قرن نهم قبل از میلاد تا قرن پنجم قبل از میلاد دانسته است. (سالم، ۱۶۱)

۲. هرمان گونکل (۱۹۳۲-۱۸۶۲م) منتقد کتاب مقدس و از شاگردان ولهاوزن، نقد قالب یا نقد شکلی را به عنوان رویکردی در تحلیل کتاب مقدس پایه‌گذاری کرد. بر اساس این نظریه سنت شفاهی و فرهنگ عامیانه در پشت منابع مکتوب حضور داشته است. (دایرة المعارف شخصیت‌های غربی قرن بیستم، ذیل: هیرمان جونکل).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۱-۱. محیط و فرهنگ جاهلی

مستشرقان، تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ رایج در جاهلیت را امری تردیدناپذیر تصور کرده‌اند. (گلدزیهر، (ب)، ۱۳-۱۴) بر این اساس محمد (ص) اعتقادات و اعمال مذهبی عرب جاهلی (تسدال، ۴۰) و برخی از افسانه‌هایی رایج در بین آنان (بودلی، ۱۸) را حفظ کرده و در آیین تأسیسی خود وارد نموده است.

علاوه بر مستشرقان، برخی از نو اندیشان مسلمان نیز به نظریه تأثیر فرهنگ زمانه بر قرآن گرایش داشته‌اند. از آن جمله نصر حامد ابوزید است که دیدگاههای خود در این زمینه را در کتاب «مفهوم النص» و «نقد الخطاب الدینی» آورده است. وی بارها تأکید کرده است که «النصُ منتجٌ تقافیٌ»؛ قرآن یک محصول فرهنگی است. (نک: ابوزید، (ب)، ۲۴؛ همو، (الف)، ص۱۱۸)

برای شبهه مصدریت فرهنگ جاهلی، زیر گونه می‌توان در نظر گرفت:

۱-۱-۱. عقاید و شعائر

چون اعتقاد به الله، کعبه، حجرالاسود و...

۱-۱-۲. احکام و قوانین

چون منع ازدواج با همسران پدران.

۱-۱-۳. شعر جاهلی

عموم مستشرقان جز اندکی چون تور آندره و بروکلمان، با استناد به برخی منابع نامعتبر و مشابهت‌هایی میان آیات قرآن و سروده‌های امرؤ القیس و امیة ابی الصلت، به سراغ فرضیه مصدریت شعر جاهلی برای قرآن رفته‌اند. (نولدکه، ۱۸/۱؛ بروکلمان، (ب)، ۱۱۳/۱)

۱-۱-٤. شبهه تاریخ مندی متن

این شبهه حاصل نظریات ابوزید است که در راستای افکار امین خولی، احمد خلف الله و حسن حنفی ارائه شده است و از آنجا که قران را متأثر از واقعیات فرهنگی و اجتماعی عصر پیدایش آن و در واقع به عنوان یک متن فرهنگی نگریسته در این گونه قرار داده شده است.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

منظور از تاریخ‌مندی متن، اثرپذیری معنای متن از زمینه تاریخی و شرایط و واقعیات فرهنگی عصر پیدایش آن است. (واعظی، ۴۲)

۱-۲. حنفاء

حنفاء یا «اصلاحیون» به افرادی اطلاق شده است که در جاهلیت تمایلی به آیین‌های باطل و نیز یهود و مسیحیت نداشتند و جهت بازگشت به دین ابراهیم(ع) تلاش می‌کردند. (الطبرسی، ۴۰۲/۱)

اکثریت مستشرقان و در رأس آنها اسپرنگر[1] (۱۸۱۳ـ۱۸۹۳م) اصل «حنف» را عبری دانسته و حنیفیه را یکی از مهم‌ترین عوامل نفوذ ایده‌های توحیدی در محیط مکه و یکی از منابع قرآن دانسته‌اند. (وات، (الف)، ۳۱۳ـ۳۱۶)

۱-۳. صابئان

قرآن کریم (حج، ۱۷) این گروه را در زمره اهل کتاب یاد کرده است. واژه «صابئی» بر طیف وسیعی از افرادِ موحد، مشرک، ستاره پرست و نیز کسانی که دین خود را تغییر داده‌اند، اطلاق شده است. (ابن منظور، ۱۰۸/۱، الطبرسی، ۲۵۹/۱)

مستشرقان لفظ «صابئة» را مشتق از أصل عبری می‌دانند که به راهبانی اشاره دارد که آیین تعمید را انجام می‌داده‌اند. (رضوان، ۲۷۰/۱) آنان عقیده دارند قرآن برخی از شعائر خود چون نماز، روزه، حج و قربانی را از صابئان اقتباس کرده است. (سال، ۳۲-۳۴؛ تسدال، ۴۶ـ۴۸)

۱-٤. آیین‌های زرتشتی و هندی

برخی از مستشرقان اسطوره‌های فارس و آریایی را از مصادر اصلی قرآن به حساب آورده (سال، ۱۴۷) و با این پیش فرض که یکی از تولدهای نمادین در اسطوره‌ها، تولد

1. Aloys Sprenger

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

غیر متعارف فرزند از مادر باکره و گزینش او از طرف نیروهای ماوراء طبیعی است، (شکرایی، ۱۰۰-۹۹) داستان‌هایی مانند ولادت عیسی(ع) را برگرفته از اسطوره‌های هندوان معرفی نموده‌اند. (تسدال، ۲۲۷)

از سایر موارد می‌توان به معراج، جن، ملک الموت، صراط و صفات جهنم اشاره کرد. (نکـ : سال، ۱۹۸)

۱-۵. مسیحیت

شعار مشهور تبشیریان «الإسلامُ هَرْطَقَةٌ[1] مسیحیة» (عبدالله العفانی، ۳۰۹/۳) گواه آن است که از قرون وسطی تعالیم اسلامی و مفاهیم قرآنی را بدعتی مسیحی به حساب آورده و در برخی از این افسانه‌ها، محمد(ص) کشیشی مسیحی معرفی شده که از کلیسا جدا شده و برای خود دیانت جدیدی را تأسیس کرده است. (بنا، ۲۴)

از نظر منتقدان، پیامبر اسلام(ص) در ارائه قرآن علاوه بر اعتماد به منقولات شفاهی راهبان (بودلی، ۸۵) به کتاب‌های تحریف شده‌ای از مسیحیت شرقی قدیم و نیز ترجمه‌هایی ناقص و جعلی از کتاب مقدس دسترسی داشته است. (سال، ۱۲۹؛ گلدزیهر، ۲۵)

شبهات این بخش در سه زیرگونه قرار داده می‌شوند:

۱-۵-۱. مواردی که بین قران و عهد جدید مشترک است

مانند: قصهٔ أصحاب کهف و مریم(س)

۱-۵-۲. مواردی که قرآن از عهد جدید اخذ کرده است

مانند: «وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ» (الاعراف، ۳۷)

۱-۵-۳. مواردی که فقط در قرآن ذکر شده و در انجیل نیامده است

مانند: سخن گفتن عیسی(ع) در گهواره و بشارت به آمدن پیامبر اسلام. (نکـ : تسدال، ۱۸۲-۱۲۲)

---

۱. بدعت.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۱-۶. یهودیت

مستشرقانی چون «تسدال» و «ماسیه» و «أندریه» و «لامنز» و «گلدزیهر» و «نولدکه» که در مطالعات اسلام‌شناسی خود رویکرد یهودی دارند، بر این نظریه‌اند که یهودیت یکی از مصادر اسلام است. آنان از آغاز قرن نوزدهم در پوشش مطالعات علمی، آثاری را در زمینه مصادر توراتی و شبه توراتی[۱] قرآن تألیف کرده‌اند. (رضوان، ۳۳۵/۱)

آنان پیامبر(ص) را متهم کرده‌اند که با هدف جذب یهودیان، برخی از عقایدشان را در دین خود وارد کرده است. (بروکلمان، (الف)، ۴۶) و با ارائه مصادیقی از تعالیم تورات در معاملات، ازدواج و طلاق، احکام زنان، ارث، قصاص و احکام جنگ و ... قرآن را بنا شده بر شریعت یهود معرفی کرده‌اند. (بودلی، ۸۶؛ سال، ۲۶۴-۲۹۲)

تسدال و جرج سال مصادر یهودی برای قرآن را در چهار زیر گونه داستان‌ها، مفاهیم اعتقادی، مفاهیم اخلاقی و تشریعیات تقسیم بندی کرده و مصادیقی از آنها را برشمرده‌اند: داستان‌ها مانند داستان‌های هابیل و قابیل، نجات ابراهیم از آتش نمرود، هاروت و ماروت و... (تسدال، ۹۳-۵۶)؛ مفاهیم اعتقادی مانند لوح محفوظ، استواء عرش الهی بر آب؛ مفاهیم اخلاقی مانند نهی از دروغ، احسان به فقراء، پرهیز از کینه جویی و انتقام، احسان به والدین و... و تشریعیات مانند حرمت زنا، حرمت شهادت دروغ، حرمت کم فروشی، قصاص و ... . (همان، ۱۰۷-۱۱۴)

۱-۷. مصادر قبطی

آرتور جفری[۲] (۱۸۹۲-۱۹۵۹) برای توجیه ورود مفاهیم قبطی به منطقه حجاز احتمال داده که پیامبر(ص) مفاهیم و داستان‌های قبطی را یا از نزدیکان خویش خصوصاً ماریه قبطیه شنیده و یا از طریق مراودات اجتماعی با قبطیان بدانها دست یافته است. (جفری، (ب)، ۹۰و ۳۷۸)

---

۱. تورات به انضمام دو بخش نبییم (Neviim) و کتوبییم (Ketuvim)، مجموعاً «تَنَخ» یا «تَناخ» نامیده می‌شود. (نک: حسینی قلعه بهمن، ۵۲)

2 . Arthur Jeffery

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

«تسدال»، مفاهیم میزان و حسابرسی اعمال نیک و بد، صراط و أعـراف را دارای اصـل قبطی پنداشته و مصدر آنها را دو کتاب مصری قدیمِ «عهـد إبـراهیم» و «الأمـوات» دانسـته است. (تسدال، ۱۴۴ و ۱۷۵)

۲- شبهات وحیانیت قرآن

شبهات این‌گونه در دو دسته شبهات مرتبط با حقیقت وحی قرآنی و شبهات مـرتبط بـا آورنده وحی که رسولان و پیام آوران الهی هستند.

۲-۱. یکی از مهم‌ترین شبهات منتقدان قرآن، ایجاد تردید و گمان در وحیانیت و پایین آوردن آن در حد کلام شخصی پیامبر(ص) است. این امر خصوصاً در ترجمـه‌هـای جـرج سال و رودویل و بالمر از قرآن به شکلی جهت دار دنبال شده اسـت. (نکـ : تسـدال، ۲۱) برخی از آنان سخن گفتن با خداوند را ترفندی برای ترفیع وجاهت آن حضرت نزد قـریش معرفی کرده‌اند تا با شبیه سازی تکلم شفاهی موسی با پروردگار در کوه طور، چنـین القـاء نماید که احکام و تعالیم را از خداوند دریافته کرده است.(سال، ۹۶)

شبهات وحی، در این زیرگونه‌ها قابل دسته‌بندی هستند:

۲-۱-۱. تصریحات درون متنی بر عدم وحیانیت قرآن

مانند عباراتی چون «أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُم» (الکهف، ۱۱۰؛ فصلت، ۶) که دلالت بر بشری بـودن آن دارد!

۲-۱-۲. عدم سازگاری عالم اعلی با عالم مادی

با این توجیه که قرآن وحی مستقیم بر پیامبر(ص) و دریافت شده از ملکوت اسـت در حالی که میان جهان قدسی با جهان پست مادی سنخیتی وجود ندارد! (نکـ : معرفت، ۴-۵)

۲-۱-۳. وحی نفسی

از این شبهه با عناوین مکاشفه و الهام مطلق نیز یاد شده است. (الصغیر، ۴۱) منظـور از وحی نفسی آن است که آنچه رسول خـدا(ص) آورده از ضـمیر و تصـورات او سرچشـمه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

گرفته است. (زیهر، (ب)، ۱۲؛ بروکلمان، (الف)، ۳۶)

۲-۱-٤. وحی و بیماری‌های روانی

یکی از دیرینه‌ترین شبهات مربوط به وحی که پیشینه آن به آغاز نزول قرآن بازمی‌گردد، تهمت جنون به پیامبر(ص) است. (الحجر، ۶) این اتهام با حالات خاص پیامبر(ص) که منشأ اشتباه خاورشناسان شده است، ارتباط دارد.

غالب مستشرقان حالات خاص پیامبر(ص) هنگام دریافت وحی را که در اصطلاح «برحاء» نامیده شده (البخاری، ۱۷۳/۳) با نشانه‌هایی از بیماری‌های روانی تطبیق داده‌اند. از این گروه اسپرنگر است که محمد(ص) را مبتلا به عارضه هیستوریا[1] دانسته است. وی چنین ادعا کرده که پدیده وحی، چیزی جز نوعی صرع دوره‌ای که عارض پیامبر(ص) می‌شده، چیز دیگری نبوده است. (زقزوق، ۹۲) در تأویل این حالات نولدکه به اضطراب روانی شدید (نولدکه، ۲۴/۱)، زیهر به بیماریهایی روانی خاص افراد فوق بشری (گلد زیهر، (ب)، ۱۴) دیرمنگام به اضطراب و آشفتگی روحی (دیرمنگام، ۷۵)، بودلی به صرع (بودلی، ۵۸) و ویلیام مویر به مالیخولیا و توهمات درونی اشاره کرده‌اند. (Muir, 2/60)

واضع اسطوره صرع در غرب، کشیشان بیزانسی هستند. (نولدکه، ۲۳/۱) ظاهراً تئوفانوس[2] (۷۱۸–۸۵۸م) اولین کسی است که پیامبر اسلام(ص) را به داشتن صرع متهم کرده (زقزوق، ۹۳) و این مجعولات دستمایه اصلی مطالعات اسلامی مستشرقان شده است.

۲-۱-۵. شبهه اقتباس وحی از یهودیت و نصرانیت

فرضیه اقتباس وحی و انطباق آن با نیازهای مذهبی مردم روزگار را خاورشناسانی چون بروکلمان[3] مطرح کرده‌اند. (بروکلمان، (الف)، ۳۶) سال نیز ایده شبیه‌سازی تکلم شفاهی موسی با پروردگار در کوه طور را عنوان کرده است. (سال، ۹۶)

---

۱. هیستری (Hysteria) نوعی اختلال روانی از گونه از اختلالات اضطرابی است. بی حسی، فلج عمومی یا فلج شدن یک عضو، مور مور شدن عضو، نابینایی، ناشنوایی، لکنت و تشنج از علائم این بیماری است.

2. Theophanes
3. Carl Brockelmann

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۲-۱-۶. شبهه ضرورت عبری بودن زبان وحی

آرتور جفری گفته است: «برخی می‌گویند عربی نازل شدن قرآن، خود دلیل بر آن است که کتاب آسمانی نیست زیرا اگر وحی الهی می‌بود باید به یکی از زبانهای مقدس- عبری یا سریانی- نازل می‌شد!» (جفری، (ب)، ۳۲)

۲-۱-۷. شبهه وحی و تجربه دینی

براساس این شبهه، وحی القاء پیام الهی نیست بلکه تفسیر پیامبر و ترجمان او از تجربه‌اش است. براساس این دیدگاه تجربه نبوی کاملًا قطع نمی‌شود و همیشه وجود خواهد داشت. (صادقی تهرانی، (الف)، ۲۲۷)

عبدالکریم سروش از باورمندان به این نظریه است. (نکـ: سروش، (ب)، ۶؛ همو، (الـف)، ۷) او عقیده دارد بیان نعمت‌های اخروی و لذات معنوی در قرآن در قالب‌هایی مانند «حور»، محصول همین تجربه و تفاوت تعبیر است. (سروش، (الف)، ۱۳؛ ربانی گلپایگانی، ۱۴۰)

۲-۱-۸. شبهه غیر معرفت زا بودن وحی

با این ادعا که وحی از نوع معرفت حسی و عقلی نیست پس آگاهی‌هایی که از قلمرو حس و عقل بیرون باشد، محال است. (دانشنامه علوم اسلامی، شبهات وحی)

۲-۱-۹. شبهه استفاده ابزاری از وحی و عدم ایمان به آن

موير عقیده دارد که پیامبر(ص) وحی را به عنوان ابزاری برای رسیدن به غرایز و اهداف دنیوی مورد استفاده قرار داده است! (Muir, 35) وات نیز این فرضیه را به مخالفان پیامبر(ص) نسبت داده است. (وات، (ب)، ۴۹۵)

۳- شبهه در استناد به قرآن

این مجموعه از شبهات پیرامون اعجاز و تحریف قرآن ارائه شده است و معارضان به منظور ایجاد چالش در الهی بودن و استناد بدان (معرفت، ۱۷) در رویکردی حداکثری سلامت قرآن از تحریف را منتفی دانسته سپس در رویکردی حداقلی با ورود به جزئیات، تلاش کرده‌اند تا وقوع تحریف را در محتوا و عناصر قرآن اثبات نمایند. (نکـ: گلدزیهر، (الف)، ۴)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

شبهات تحریف متن با توجه به الگوی مشابهت در دسته‌های زیر قرار می‌گیرند:

۳-۱. حذف شامل:

الف) حذف سوره

ب) حذف بخشی از سوره

ج) فراموشی بخشی از آیات

د) حذف مصلحتی (سال، ۴۰۷، تذییلات هاشم العربی بر فصل سوم)

هـ) ارتباط مرگ حافظان و از دست رفتن بخشی از قرآن

و) نسخ لفظ بدون نسخ حکم

۳-۲. اضافه شدن شامل:

الف) اضافه شدن سوره

ب) اضافه شدن بخشی به سوره

ج) اضافه شدن مصلحتی (همان، ۴۰۸)

۳-۳. تواتر أحادیث تحریف

برخی از جمله اخباریون با استناد به روایات ضعیف و منابع غیر معتبر به فرضیه تواتر روایات تحریف گرایش پیدا کرده‌اند. (المیلانی، ۷۱)

۳-٤. اختلاف مصاحف صحابه

روایات تاریخی از وجود مصحف‌هایی شخصی از صحابه حکایت دارد. تفاوت این مصحف‌ها و عدم مطابقت آنها با یکدیگر سبب شده است فرضیه تحریف توسط مستشرقان تقویت شود. (جفری، (الف)، ۵)

۳-۵. شبهه دور در اثبات عدم تحریف

برخی همچون فخر رازی و آلوسی ذیل آیهٔ «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُون» استدلال به این آیه برای رد تحریف از دامان قرآن را، از مصادیق دور در کلام دانسته و بیان سخن مزبور را به شیعه نسبت داده‌اند. (توکلی خانیکی؛ آبروان، ۱۶۴)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۳-۶. شبهات نزول قرآن بر هفت حرف و اختلاف قرائات

برخی از مستشرقان روایات احرف سبعه را با قرائات سبعه که در قرن دوم پدید آمـده، یکی تصور کرده (غازی عنایة، ۱۳۸) و آن را با اختلاف قرائـات از مصـادیق تحریـف بـه حساب آورده‌اند. (الصغیر، ۳۴-۳۲) زیهر و جفری این اختلافات را خصوصیت خط عربـی دانسته (گلدزیهر، (الف)، ۸؛ جفری، (الف)، ۷) و آن را به دو عامل ملاحظات فنـی مربـوط به پیچیدگی‌های خط و نوشتار عربی و خـالی بـودن آن از نقطـه و اعـراب و ملاحظـات موضوعی مربوط به دستکاری مفسران منتسب کرده‌اند.

۳-۷. تصریح قرآن در عدم اعجاز

این همان شبهه‌ی عصر نزول است که در آیاتی چون «إِنْ هذا إِلّـا قَـوْلُ الْبَشَـرِ» (المـدثر، ۲۵) بدان اشاره شده است و بعدها توسط منتقدان قرآن مورد بازخوانی قرار گرفته است.

۳-۸. عدم معارضه در زمان نزول

اصحاب این شبهه چنین القاء کرده‌اند که اعجاز قرآن در فصاحت و بلاغت و یا ناتوانی عرب در معارضه با آن نیست. سر معجزه ماندن قرآن نهفته در عدم مخالفت با آن اسـت و اگر اعراب در مقام معارضه با قرآن بر آمده بودند، بر آوردن چیـزی شـبیه بـه آن توانـایی داشتند. (سال، ۸۷؛ غازی عنایة، ۱۸۹)

٤- شبهات فهم قرآن

شبهاتی که به نوعی به خوانش‌ها و نحوه برداشت افراد و گروهها از قرآن ارتبـاط دارد در گونه شبهات فهم قرار داده شده‌اند. برخی از این شـبهات برانگیختـه از آراء و نظریـات اندیشمندان مسلمان از فلاسفه و متکلمان و ... است که حتی گاهی با انگیزه دفاع از قـرآن ارائه شده است.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

٤-١. شبهات فلسفی

فلاسفه و متکلمان غیر مسلمان و خصوصاً فلاسفه یهود در شکل‌گیری این شبهات نقش عمده داشته‌اند البته برخی نیز به سبب آراء دانشمندان مسلمان، نشو و گسترش یافته است؛ بسیاری از این مجموعه شبهات این گونه، بازخوانی شبهات گذشته در پوششی جدید است و می‌توان دسته‌بندی زیر را برای آنها در نظر گرفت:

٤-١-١. شبهات دهریه قدیم و مادیگرایان معاصر

دهریه که در سوره جاثیه/۲۴ بدانها اشاره شده به کسی‌انی اطلاق شده است که می‌پندارند جهان، قدیم و پیوسته بر یک حالت بوده و پدید آورنده و مدبّری نداشته است و حیات، محدود به حیات دنیایی است و پس از مرگ، برانگیختگی و حیاتی نخواهد بود. (صادقی تهرانی، (ب)، ۳۲۵/۹) با توجه به روایات جری، دیدگاههای مادیگرایانه در هر دوره‌ای پس از نزول نیز مصداقی از دهریه محسوب می‌شوند. (الحویزی، ۳/۵) شبهات دهریه عموماً مرتبط با توحید و معاد است.

٤-١-٢. شبهات مبنایی فلاسفه شامل:

الف) شبهات بقای روح و تجرد روح یا مادیت آن

ب) شبهات آغاز جهان شامل: جهان بی‌آغاز، ازلیت ماده، خلق موجودات از «لا شیء»، حدوث ماده و ...

ج) الواحد لا یصدر الا واحد

د) وحدت وجود

هـ) فاقد الشیء لا یعطی الشیء

و) وحدت ذات خدا و مخلوق

ز) شبهه ناسازگاری صفات الهی

ح) شبهات مرتبط با برهان تمانع در انبیاء/۲۲، مومنون/۹۱ و زمر/۲۹

ط) شبهات تقدم معرفت مرسِل(خدا) یا مرسَل(پیامبر)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

ی) عدم تعلق علم الهی به جزییات

ک) فقر الهی

٤-١-٣. عصرانیین

عصرانیهٔ «Modernity»، معادل مدرنیسم، نوگرایی و نواندیشی است و عصـرانیت در دیـن هر رویکرد دینی است که لازمه پیشرفت علمی و فرهنگی در عصر حاضـر را تأویـل تعـالیم دینی در پرتو مفاهیم فلسفی و علمی رایج زمانه بداند. (بسـطامی، ۹۸) محمـد أرکـون، نصـر حامد أبوزید و سید القمنی و طیب تیزینی از پیروان ایـن مکتـب فکـری شـمرده شـده‌انـد و مخالفان این جریان، آن را پلی برای رسیدن به سکولاریسم معرفی نموده‌اند. (الخراشی، ۱۲)

برخی از عمده‌ترین شبهات عصرانیون عبارتند از:

الف) تغییر فهم از قرآن با تغییر زمان

ب) تعارض آیات قرآن با عقل

ج) تناقض معانی لفظ جلالهٔ الله

د) استغناء بشر از خداوند

هـ) عربیت قران

و) مجاز بودن همه قران

ز) شبهات مربوط به غیبیات

ح) تعارض معجزات با عقل

ط) بقای نبوت و عدم انقطاع آن با رحلت پیامبر

ی) توحید ادیان

ک) رد حدود و تشکیک در احکام فقهی چون ربا و زکات (غازی عنایهٔ، ۳۷۵)

ل) اختلاف قرائات و پلورالیسم دینی

م) جدایی قرآن از زندگی (عبدالرزاق، ۴۹)

ن) جدایی قرآن از حکومت

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

بر اساس این شبهه پیامبر(ص) مؤسس و داعیه دار حکومت نیست بلکه صرفاً یک مُبلغ مذهبی است که تنها وظیفه تبلیغ قرآن را بر عهده داشته است. (همان، ۵۵ و ۷۱)

س) عدم صلاحیت قرآن برای تطبیق با شرایط زمان. (زکریا، ۱۲ مقدمه)

٤-۲. شبهات فرقه‌ها

در این‌گونه، می‌توان به شبهات فرقه‌های مختلف از جمله صـوفیه، بهاییـت، اخباریـه و وهابیت اشاره کرد:

٤-۲-۱. شبهات صوفیه شامل:

الف) شریعت گریزی و بی‌نیازی از انجام فرایض دینی

ب) رؤیت خداوند که در آثار متصوفه اولیه چون کرامیه وجود داشته است.

٤-۲-۲. اخباریون

برخی از آراء اخباریون چند با ادعای دفاع از حریم قرآن ارائه شده اما شـأن قـرآن را فرو کاسته (صادقی تهرانی، (ب)، ۲۴/۱و۳۵۱) و در شکل گیری و اشاعه برخی از شـبهات علیه قرآن نقش داشته است برخی از عمده‌ترین این شبهات عبارتند از:

الف) عدم حجیت ظواهر قرآن

ب) ظنی الدلالة بودن قران

ج) فهم‌ناپذیری قران به جهت علو معنا

د) اجمال در آیات و مصدریت حدیث در تفسیر

٤-۲-۳. بهاییت

از شبهات این گروه نمونه‌های زیر قابل ذکر است:

الف) شبهه پایان‌پذیری دین اسلام پس از یک دوره هزارساله. (نکـ : گلپایگانی، (الف)، ۱۰۳-۱۰۹)

ب) الغاء در آیه خاتمیت. (گلپایگانی، (ب)، ۱۷)

ج) شبهه نازل شدن شریعت جدید

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

د) شبهه وعده دین حق

بهاییان با استناد به آیه «يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ» (النور، ۲۵) ادعا کرده‌اند «دین حق» با ظهور باب و بهاء محقق شده است. (نکـ : ابوالحسنی، تاریخ مشاهده ۱۳۹۹/۱۲/۲۰)

هـ) شبهه ظهور پیامبران تشریعی پس از پیامبر(ص) (رهنمایی، ۶۳)

و) شبهه اعجاز فصاحتی قرآن (نکـ : گلپایگانی، (الف)، ۷۴)

٤-۲-٤. وهابیت

وهابیت، منتسب به محمد بن عبدالوهاب (م۱۲۰۰ق) از بنی تمیم در حجاز و مجدد افکار ابن تیمیه (م۷۲۸ق) و اذناب وی چون ابن قیم (م۷۵۱ ق) و ابن کثیر (م۷۷۴ق) است. (نکـ : السبحانی، ۳۲۸/۱-۳۲۷)

مجموعه شبهات وهابیان را می‌توان در دسته‌های زیر قرار داد:

۴-۲-۴-۱- شبهه اعتقاد شیعه به تحریف قرآن

۴-۲-۴-۲- شبهات امامت شامل:

- شبهه در استمرار خلافت آدم(ع)
- شبهات در آیه تطهیر مانند:

الف) عدم دلالت آیه تطهیر بر عصمت ائمه (بن باز، ۲۶۵/۲۸)

ب) شبهه در مصادیق آیه تطهیر

- شبهات آیه تبلیغ مانند:

الف) شبهه در شأن نزول

ب) شبهه عمومیت لفظ

ج) شبهه اتهام خوف به پیامبر(ص) توسط شیعه

د) شبهه کتمان وحی (ابن تیمیه، (الف)،۴۸/۷)

- شبهات در آیه ولایت شامل:

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

الف) انکار شأن نزول

ب) شبهه در معنای ولی

ج) شبهه ادبی لفظ جمع

د)منافات با حضور قلب

هـ) عدم اختصاص آیه به علی(ع)

و) عدم دلالت «انما» بر حصر

ز)تعارض با آیه ۵۴ مائده

ح) وحدت سیاق بین آیات ۵۱-۵۵

ط) شبهه انحصار ولایت در علی(ع) و عدم اشتمال آن بر سایر ائمه شیعه

- شبهات در آیه اکمال دین

الف) عدم ارتباط آیه با امامت علی(ع) و واقعه غدیر

ب) شبهه در شأن نزول

- شبهات در آیات مهدویت

- شبهات درخواست از غیرخدا

تمامی مذاهب اسلامی، شفاعت را به عنوان واسطه شدن پیامبر(ص) برای بخشش گناهان پذیرفته‌اند. (نکـ : مفید، ۴۷؛ نووی، ۳۵/۳؛ فخر الرازی، ۴۹۵/۳) در این میان تنها وهابیون، شفاعت را یکی از نواقض دهگانه اسلام معرفی کرده‌اند. (عبدالوهاب، ۳۸۵) و در این زمینه شبهات زیر را مطرح کرده‌اند:

الف) شبهه عدم امکان شفاعت با ادعای عدم درک و قدرت بر ارتباط اموات با این عالم. (آلوسی، ۱۹)

ب)شبهه نهی از شفاعت با استناد به آیاتی چون «**قل للّه الشفاعة جمیعاً**» (الزمر، ۴۴) (حسن آل شیخ، ۴۶۱)

ج) شبهه منع طلب شفاعت از پیامبر(ص) پس از رحلت (ابن تیمیه، (ب)، ۲۴؛

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

الصنعانی، أبوإبراهیم، ۴۱۲)

د) شبهه توسل ممنوع (الرفاعی، ۱۸۴)

– تکفیر اهل توحید با استناد به آیاتی چون اعراف،۱۸۰

– شبهات فضائل به منظور انکار فضائل اهل بیت(ع) در آیات و فضیلت سازی برای دیگران مانند:

الف) شبهه در شأن نزول آیه ۲۰۷ بقره، نازل شده در لیلة المبیت.

ب) اختصاص فضیلت نزول آیات ابتدایی سوره روم به عمر بن خطاب.

ج) شبهه اثبات خلافت ابوبکر در آیه «قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ ...» (فتح، ۱۶)

– شبهات علم غیب

وهابیون ذیل آیاتی چون هود، ۴۹ و انعام، ۵۰ به علم غیب پیامبر و امام پرداخته و آن را رد کرده‌اند (نکـ : القفاری،۶۲۹/۲) آنان قائل شدن به علم غیب برای غیر خدا را شعبه‌ای از طاغوت دانسته‌اند. (عبدالوهاب، بی‌تا، ص۳۷۷)

– شبهات مرتبط با صحابه

عمده شبهات این زیرگونه به عدالت صحابه در بیعت رضوان (فتح، ۱۸، فتح، ۲۹ و توبه،۱۰۰) باز می‌گردد که با گسترش شمول آیه، بر عدالت همه صحابه حکم کرده‌اند. (عتر، ۱۲۱)

– شبهه کفر ابوطالب

کفر ابوطالب، یکی از شبهات ثابت وهابیون، با استناد به آیه۵۶ سوره قصص است. (نکـ : شوکانی، ۲۰۶/۴) از نظر آنان یاری ابوطالب صرفاً بخاطر خویشاوندی با پیامبر(ص) بوده و نشانه ایمان وی نیست. (ابن تیمیه، (الف)، ۳۸۴/۴)

– شبهات تقیه

شبهات تقیه را وهابیون عموماً ذیل «إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً» (آل عمران، ۲۸) و «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ...» (النحل، ۱۰۶) مطرح کرده و از آن به نفاق و دروغگویی تعبیر

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

کرده‌اند. (ابن تیمیه، (الف)، ۳۷/۱؛ قفاری، ۳۰۶/۲)

۵- شبهات متن قرآن

در این‌گونه به شبهاتی پرداخته شده است که با نگاه به متن و دلالت‌های قرآن طراحی شده و گسترش یافته‌اند:

۵-۱. وجود لحن و خطا

ادعای وجود اختلاف و تناقض در قرآن با «نظریه تفکیک» ژاک دریدا[1](۲۰۰۴-۱۹۳۰) همسویی دارد. بر اساس این نظریه، مسلمانان به خاطر اعتقاد به قداست قرآن و علاقه به متن آن، یا به خود جرئت کشف و رفع خطاهای قران را نداده‌اند و یا به منتقدان، آزادی لازم جهت نقد آن داده نشده است. (عبدالجلیل، مشاهده ۹۹/۱۲/۱)

زیر گونه‌های لحن و خطا در دسته‌های زیر قرار داده می‌شوند:

۵-۱-۱. خطاهای ادبی

شبهه خطاهای ادبی را می‌توان در سه دسته خطاهای نحوی، صرفی و فصاحتی- بلاغتی دسته‌بندی نمود.

الف) شبهات خطاهای نحوی

عموم شبهات این زیر گونه به عدم مطابقت‌ها در کاربرد عناصر نحوی و نیز استخدام ضمائر و ادوات قسم و ... باز می‌گردد. که بیشتر آنها جمع آوری شده توسط هاشم العربی در تذییلات «مقالهٔ فی الاسلام» جرج سال است.

بخش دیگری از شبهات نحوی مربوط به وجود خطا در اعراب است برای نمونه در «وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ ...» (البقره، ۱۲۴) مدعی شده‌اند که اعراب «إبراهیمَ» و «ربُّه» جابجا شده است!

ب) شبهات خطاهای صرفی

1. Jacques Derrida

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

مانند استعمال جمع قلت به جای جمع کثرت و یا بر عکس در عباراتی چون «أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ ...» (البقره، ۱۸۳)

و «ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...» (البقره، ۲۲۸) که ادعا شده که «أَيَّامًا مَعْدُودةٍ» و «ثَلَاثَةَ أقراء» صحیح است. (سال، ۴۵۳)

ج) شبهه خطاهای فصاحتی و بلاغتی[۱]

برخی از مصادیق آنچه را که به عنوان خطای فصاحتی و بلاغتی قرآن تصور شده است عبارتند از:

– به کار بردن الفاظ عربی در غیر موضوع له مانند استعمال نابجای «حنیف». (همان، ۴۷۳)

– تکرار لفظ در یک جمله بدون ضرورت مانند تکرار لفظ «بِإِذْنِي» در آیه ۱۱۰مائده.

– تنافر حروف یا سختی تلفظ (ابن اثیر، ۲۰۶/۱) در عباراتی چون «لَمْ يَسْمَعْهَا» (لقمان، ۷)

– استعاره از دیگر لغات

– فساد معنا

فساد معنا یا «معایاة»، نرساندن مقصود به علت معما گونگی و اشتمال بر پیچیدگی است. (الزبیدی، ۷۱۷/۱۹)

– تکلف یا آوردن کلام بیگانه در میان سخن که سبب عدم ارتباط بین برخی از آیات شده است.

– رکاکت در لفظ و معنا

برخی پنداشته‌اند رکاکت لفظی یا معنوی در برخی آیات امکانیت وحی را نفی کرده است و به مواردی از جمله: العورة، الْمَنِي، فَرج، إِخْسَؤُا و یا تعبیراتی چون خیانت نسبت همسران پیامبران، تعبیرات تند چون «قاتلهم الله» (التوبه، ۳۰) و تشبیه اهل دوزخ به حیوانات (معرفت، ۲۹۲) و ... اشاره کرده‌اند.

---

۱. فصاحت، قابل فهم بودن (ابن اثیر،۸۱/۱) و بلاغت، رسایی در کلام است. (تفتازانی، ۱۴)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۵-۱-۲. خطاهای تاریخی

در این شبهات ادعا شده است قرآن در برخی از گزاره‌های تاریخی و داستان‌های اقوام و اشخاص مانند آزر پدر ابراهیم، سامری و ... دچار اشتباه شده است. (سال، ۴۲۰-۴۲۲)

۵-۱-۳. خطاهای علمی

این‌گونه با عنوان «الأخطاء الطبیعیة و الریاضیة» نیز مطرح شده و در آن به مصادیقی مانند خلقت زمین و آسمان در هشت روز، شق القمر و اشتقاق ماه از زمین، تقسیم سال قمری به دوازده ماه، زوجیت در همه موجودات، غروب‌گاه گِل آلود و... پرداخته شده که به تصور معاندان، با حقایق علمی در تناقض است. (نکـ : معرفت، ۳۷۹-۴۲۴)

۵-۲. وجود تعارض و تناقض در قرآن

شبهات این‌گونه بیشتر مرتبط با متشابهات است. زیهر در این زمینه ادعا کرده است کژی و ناکاستی(متشابهات) از ابتدا در قرآن وجود داشته اما محمد(ص) در دوره مدنی به علت عدم توانایی در اجرای قرآن، بدان اعتراف کرده (زیهر، (ب)، ۷۹) و تغییراتی را مطابق تحولات جدید در آن صورت داده است. (بهاءالدین، ۲۴۹)

عمده این شبهات در این زیر گونه‌ها قرار می‌گیرند:

الف) اثبات شیء در یک موضع و نفی آن در موضع دیگر

ب) اطلاق چیزی و تقیید آن در سایر مواضع

ج) ذکر قاعده شرعی در یک موضع و نفی آن در موضع دیگر (نسخ)

د) نسبت دادن اموری چون خلقت انسان و یا قبض روح به موارد متعدد

۵-۳. شبهات احکام فقهی

شبهات احکام عملی است در مرتبه دوم تشکیکات مخالفان و عموماً برانگیخته از آراء مستشرقانی چون گلدزیهر است. آنان در بحث از تطورات فقه اسلامی با نادیده گرفتن ساختار قرآن ادعا نموده‌اند که قرآن، احکام عملی را به طور کامل بیان نکرده و تنها به

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

اندکی از احکام متناسب با وضعیت عرب ساده اولیه بسنده کرده است پس آنچه در بین مسلمانان رایج است ناشی از تلاش عالمان مسلمان در دوران‌های بعد است.(گلدزیهر، (ب)، ۴۶و۴۳)

از این‌گونه، می‌توان به شبهات حدود و دیات، زکات و خمس ، تحریم شراب، وجوب روزهٔ ماه رمضان، احکام جهاد، جنگ در ماه های حرام، حرمت برخی از خوردنی‌ها و ... اشاره کرد.

۵-٤. شبهات آزادی عقیده

آزادی عقیده به عنوان یکی از وجوه متنوع آزادی عبارتست از: "فرصت فراهم کردن برای انتخاب راه و مجبور نکردن بر انتخاب دین." (الغنوشی، ۴۴) وجه مشترک شبهات آزادی عقیده با استناد به «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (البقره، ۲۵۶) آن است که با وجود جواز آزادی عقیده، خشونت و گسترش دین با زور شمشیر و «ادع إلی سبیل ربک بالسیف» (نک : العاملی، ۲۰۷/۵) چه توجیهی دارد؟

تفکر، دیدگاه غالب خارشناسان و مبشران آن است که دین محمد(ص) در ابتدا فقط بر ابلاغ بنا شده بود اما پس از هجرت و برخورداری از حمایت مردم یثرب، مخالفین خود را «کفار» نامید و ادعا کرد که خداوند به وی اجازه داده است تا دین حق را با شمشیر بر پا دارد! (سال، ۱۰۰؛ نک : گلد زیهر، (ب)، ۴۸)

از این‌گونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) عدم اجبار بر دین

ب) جهاد ابتدایی شامل: کسب غنیمت، گرفتن جزیه و تسلط بر جهان، شبهه تبدیل «اذن» به «وجوب» در جهاد با مشرکان (تسدل، ۷۱)

ج) انحصار رسالت در ابلاغ دین و انذار بدون نیاز به کاربرد اجبار

د) اسلام و اهل کتاب

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

هـ) ارتداد و مرتد

و) ارتباط آزادی فکر و کثرت گرایی

۵-۵. نژاد پرستی و حقوق بشر

قرآن، نژادپرستی وتفاخرات قومی و قبیله‌ای و هر گونه رنگ تفرقه‌انداز را نفی نموده (طباطبایی، ۳۲۷/۱۸) و هر امتیازی غیر از تقوی را عصیان و خودکامگی به شمار آورده است. (صادقی تهرانی، (ب)، ۲۵۴/۲۷) با این وجود برخی تلاش کرده‌اند تا قرآن را متمایل به گرایشات طبقاتی و ناقض حقوق انسانی جلوه دهند. این گونه شامل:

۵-۵-۱. شبهات زنان در:

پوشش، شبهات میراث، شهادت، قوامیت مردان، تسری[1]، ضرب، قصاص، طلاق ، تعدد زوجات، ازدواج موقت، حرمت ازدواج با غیر مسلمان و ...

۵-۵-۲. شبهات برده داری شامل:

به رسمیت شناختن برده داری، تبعیض در حقوق بردگان، برده‌گیری به منظور شهوت‌رانی و ...

۵-۵-۳. همزیستی با مخالفان شامل:

نجس بودن کافر و برتری مسلمانان بر سایر اقوام

۵-۵-٤. تصریح برخی آیات بر تبعیضات طبقاتی شامل:

- اختصاص بخشی از خمس به «ذی القربی»

- روسفیدان و روسیاهان قیامت

گفته شده است که در آیاتی از قرآن (آل‌عمران، ۱۰۶-۱۰۷) توهین به رنگین پوستان و نوعی گرایش به نژادپرستی نهفته است. (معرفت، ۲۴۷)

- چشم آبی‌ها

---

۱. تسری آن است که مالک کنیز، او را به همسری بگیرد چنانکه در شرع اسلامی رایج است. (زقزوق، ۱۴۸)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

این شبهه در ارتباط با «زُرْقا»[1] در سوره طه ارائه شده است. (نکـ : معرفت، ۲۴۶) ظاهراً عرب جاهلی چشم آبی را مکروه می‌داشته و آن را بد یمن می‌دانسته اسـت. ریچاردسـون[2] پیشینه این امر را به واقعه «زرقاء الیمامة» پیوند داده است. (Richardson,4) شبهه افکنان بـا تمسک به اقوال ضعیف چنین وانمود کرده‌اند که قرآن، دشمنان عرب را گناهکـار و چشـم آبی توصیف کرده است!"(صادقی تهرانی، (ب)، ۱۹۰/۱۹)

– غیریت‌سازی براساس ملی‌گرایی با دستمایه قرار دادن آیه سوره۱۳حجرات. (گرامی، تاریخ مشاهده ۱۳۹۹/۱۲/۱۲)

۶- شبهات مرتبط با آورندگان وحی

از آنجا که پیامبر(ص) به عنوان آوردنده قرآن، جبرئیل به عنوان واسطه وحی قرآنـی و سایر پیامبران به عنوان افراد مرتبط با وحی، پیوسته در معرض شبهات بوده و مخالفـان در مطالعات قرآنی خود آنها را به طور گسترده‌ای مطرح کرده‌اند ایـن گونـه بـه شـبهات ایـن موضوع در سه محور اختصاص یافته است:

۶-۱. شبهات پیرامون شخص پیامبر اسلام(ص)

بخشی از این شبهات متوجه پیامبر اسلام(ص) بـه عنـوان آورنـده قـرآن بـوده اسـت. مونتگمری وات گفته است: این مبارزه از قرون وسطی آغاز شده و مسـیحیان تمـام همـت خود را بر معرفی مسلمانان به عنوان «دشمن بزرگ» به کار بستند و در این راستا بـا بسـتن اتهاماتی چون نیرنگ، شهوت و عدم وفاداری، پیامبر(ص) را «ماهوند» یـا پادشـاه تـاریکی نامیدند. (وات، (ب)، ۴۹۴)

شبهات این گونه را می‌توان در دسته‌های زیر قرار داد:

الف) شبهه عصمت در سلامت عقلی و بدنی پیامبر(ص)

---

۱. کبودچشم

2. Kristina Richardson

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

ب) شبهات عصمت مصطلح مانند:

نسبت ضلالت و غفلت (سبأ،۵۰؛ یوسف، ۳)، نسبت گناه (غافر، ۵۵؛ فتح، ۲)، شک در رسالت (یونس، ۹۴) و ...

ج) شبهه عدم بشارت کتاب‌های آسمانی قبل به ظهور پیامبر(ص)(زقزوق، ۹۶)

د) تعدد زوجات

هـ) شبهه یادگیری قرآن توسط فرد اُمّی[1]

ز) افسانه غرانیق

۶-۲. شبهات پیرامون سایر پیامبران

علاوه بر پیامبر اسلام(ص)، سایر پیامبران الهی نیز از اتهامات مخالفان در امان نبوده‌اند. مخالفان، با استناد به متون کتاب مقدس و ظاهر برخی از آیات قرآن بسیاری از پیامبران را هدف تهمت‌های گوناگون قرار داده‌اند. به همین منظور «الهدایة» اولین بخش از شبهات خود را به لغزش‌ها و گناهان آنان اختصاص داده است!

عمده این شبهات با هدف خدشه بر عصمت فرستادگان الهی ارائه شده که از آنها می‌توان به مواردی چون گناه آدم، شرب خمر نوح، دروغگویی ابراهیم، وقایع مربوط به لوط و دختران وی، درخواست یوسف از غیر خدا، نسبت گناه به شعیب، تخلف یونس از فرمان الهی، ماجرای داود و اوریا، داستان‌های سلیمان و ... اشاره کرده است.(نکـ : العطار، ۳۰)

هر چند معارضان به شبهات دیگری چون خلقت حوا، گسترش نسل آدم(ع)، طوفان نوح، تولد عیسی مسیح، مصلوب شدن مسیح و ... نیز پرداخته‌اند.

۶-۳. شبهات پیرامون جبرئیل

آموزه‌های قرانی و سنت، جبرئیل را فرشته و واسطه ارسال وحی به پیامبران معرفی

---

۱. برخی از خاورشناسان چون آلویس اشپرنگر، ونسینک، هرویتس و رودی پارت واژه «اُمّی» را، بت‌پرست معنا کرده‌اند! (بدوی، ۲۳)

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

کرده‌اند و قرآن کریم از او به عنوان رسول وحی یاد کرده است. (شعراء، ۱۹۴-۱۹۳) در آیه «قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ» (البقره، ۹۷) خداوند از دشمنی عده‌ای با جبرئیل خبر داده است. دشمنان جبرئیل و در رأس آنها یهود، او را به خیانت در ابلاغ وحی متهم کرده‌اند. (الطبری، ۳۸۰/۲) وهابیون نیز با همانند سازی این شبهه آن را به شیعه نسبت داده‌اند. (ابن‌تیمیه، (الف)، ۲۷/۱).

نتایج مقاله

۱- با وجود تلاش اندیشمندان متقدم در رد شبهات پیرامون قرآن، آنان کمتر به حوزه گونه‌بندی شبهات وارد شده‌اند؛ بررسی نویسندگان مقاله نشان می‌دهد که علت این امر، تمرکز آنان بر پاسخ‌گویی بوده است.

۲- مطالعات اسلامی مستشرقان پس از قرن نوزدهم در شکل گیری انتقادات جدید علیه قرآن مؤثر بوده و روش آنان، در رویکرد اندیشمندان مسلمانان به طبقه‌بندی شبهات دخالت داشته است.

۳- طرحواره حاضر، با نگاه به مطالعات مستشرقان و ردیه‌های دانشمندان مسلمان برشبهات پیرامون قرآن، شبهات را در شش گونه کلی تقسیم بندی کرده و با توجه به الگوی مشابهت، زیر گونه‌ها و برخی از مصادیق را ارائه نموده است.

۴- نتیجه عملی استفاده از این طرحواره کمک به محققان عرصه شبهه پژوهی در جستجوی شبهات و پاسخ‌های آنها و رفع توهم کثرت شبهات خواهد بود.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

کتابشناسی

۱. قرآن کریم

۲. ابن‌الأثیر، ضیاء الدین، المثل السائر فی أدب الکاتب و الشاعر، المحقق: محمد محی الدین عبد الحمید، المکتبة العصریة، بیروت، ۱۴۲۰.

۳. ابن تیمیه، تقی الدین، منهاج السنة النبویة فی نقض کلام الشیعة القدریة، المحقق: محمد رشاد سالم، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامیة، الطبعة: الأولی، ۱۴۰۶.

۴. همو، مجموع الفتاوی، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، مجمع الملک فهد لطباعة المصحف الشریف، المدینة النبویة- السعودیة، ۱۴۱۶.

۵. إبن قتیبة الدینوری، أبو محمد عبد الله بن مسلم، تأویل مشکل القرآن، المحقق: إبراهیم شمس الدین، دارالکتب العلمیة، بیروت - لبنان، الطبعة: الاولی، ۱۴۲۳.

۶. ابن منظور، لسان العرب، دار صادر – بیروت، الطبعة: الثالثة، ۱۴۱۴.

۷. ابوزید، نصر حامد، نقد الخطاب الدینی، سینا للنشر، قاهرة، الطبعة: الثانیة، ۱۹۹۴.

۸. همو، مفهوم النص، مرکز الثقافی العربی، بیروت، الطبعة: الخامسة، ۲۰۰۰.

۹. الآلوسی، نعمان بن محمود، الآیات البینات فی عدم سماع الأموات علی مذهب الحنفیة السادات، المحقق: الألبانی، محمدناصرالدین، الطبعة: الثانیة، ۱۳۹۹.

۱۰. الباقلانی، القاضی أبو بکر، الانتصار للقرآن، تحقیق: محمد عصام القضاة، دار الفتح – عَمَّان، دار ابن حزم – بیروت، الطبعة: الأولی، ۱۴۲۲.

۱۱. بخاری، محمدبن اسماعیل، صحیح البخاری، المحقق: محمد زهیر بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، الطبعة الأولی، ۱۴۲۲.

۱۲. بَدَوی، عبدالرحمن، دفاع از قرآن در برابر آرای خاورشناسان، مترجم: سیدی، سیدحسین، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۳.

۱۳. بروکلمان، کارل، تاریخ الشعوب الاسلامیة، ترجمه: نبیه امین فارس؛ منیر البعلبکی، دار العلم للملایین، بیروت، الطبعة: الخامسة، ۱۹۶۸.

۱۴. همو، تاریخ الادب العربی، محقق: النجار، عبدالحلیم؛ عبدالنواب، رمضان، دارالمعارف، الطبعة: الخامسة، ۱۹۷۷.

۱۵. بسطامی، محمد سعید، مفهوم تجدید الدین، مرکز التأصیل للدراسات و البحوث، السعودیة، الطبعة: الثالثة، ۱۴۳۶.

۱۶. بن باز، عبد العزیز، مجموع فتاوی، أشرف علی جمعه و طبعه: محمد بن سعد الشویعر، بی‌تا.

۱۷. بنا، رجب، المنصفون للإسلام فی الغرب، دار المعارف، ۲۰۰۵.

۱۸. بهاء الدین، محمد، المستشرقون و القرآن الکریم، دارالنفائس، عمان، الطبعة: الاولی، ۱۴۳۵.

۱۹. البلاغی، محمد جواد، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، بنیاد بعثت، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۰.

۲۰. بودلی، ر.ف، الرسول: حیاة محمد، ترجمه: فرج، محمد محمد؛ جودة السحار، عبدالحمید، مکتبة مصر، ۱۹۸۹.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۲۱. تسدال، سان کلیر، مصادر الاصلیة للقران، تعریب: عادل جاسم، منشورات الجمل، بغداد- بیروت، الطبعة: الاولی، ۲۰۱۹.
۲۲. تفتازانی، مسعود بن عمر، مختصر المعانی، قم، دارالفکر، ۱۳۷۶.
۲۳. تورات، برگرفته از نسخه خطی کتاب مقدس، Unwin Brothers، لندن، ۱۹۰۴.
۲۴. توکلی خانیکی، حیدری آبروان، بازکاوی پاسخ‌های شبههٔ دور در توهم تحریف قرآن، شبهه پژوهی مطالعات قرآنی، دوره۱، شماره ۱، ۱۳۹۸.
۲۵. جفری، آرتور، المصاحف، مطبعة الرحمانیة، مصر، الطبعة الأولی، ۱۹۳۶.
۲۶. همو، واژه‌های دخیل در قرآن، ترجمه: بدره‌ای، فریدون، انتشارات توس، تهران، ۱۳۸۶.
۲۷. جولد تسیهر، ایجناس، مذاهب التفسیر الاسلامی، ترجمه: النجار، عبدالحلیم، مکتبة الخاجی- مصر، مکتبة المثنی- بغداد، ۱۹۵۵.
۲۸. همو، العقیدة و الشریعة فی الاسلام، ترجمه: محمد یوسف موسی، المرکز القومی للترجمة، قاهره، ۲۰۱۳.
۲۹. حسن آل شیخ، عبد الرحمن بن حسن بن محمد بن عبد الوهاب، مسائل و فتاوی نجدیة، دارالعاصمة، الریاض، السعودیة، بی‌تا.
۳۰. حسن‌پور آرش؛ ربانی، علی، «نقد مطالعات گونه‌شناسی دینداری و ارائه چارچوبی نو»، راهبرد فرهنگ، شماره ۲۸، ۱۳۹۳.
۳۱. حسینی قلعه بهمن، سید اکبر، «تنخ، یکتاپرست یا یگانه‌پرست؟»، معرفت ادیان، سال دوم، شماره۴، ۱۳۹۰.
۳۲. حنفی، حسن، التراث و التجدید؛ موقفنا من التراث القدیم، مؤسسة الجامعیة للدراسات و النشر و التوزیع، بیروت، الطبعة: الرابعة، ۱۹۹۲.
۳۳. الخوئی، السید ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، موسسهٔ احیاء آثار الامام الخوئی، قم، بی‌تا.
۳۴. الدهلوی الهندی، محمد رحمت الله، إظهار الحق، تحقیق: ملکاوی، الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمیة والإفتاء والدعوة والإرشاد، السعودیة، الطبعة: الأولی، ۱۴۱۰.
۳۵. دیرمنگام، امیل، الشخصیة الحمدیة، ترجمه، زعیتر، عادل، الشعاع للنشر و التوزیع، المعادی، الطبعة: الثالثه، ۲۰۰۵.
۳۶. ربانی گلپایگانی، علی، «کالبد شکافی پلورالیزم دینی»، کتاب نقد، شماره ۴، ۱۳۷۶.
۳۷. رضوان، عمر بن ابراهیم، آراء المستشرقین حول القرآن الکریم و تفسیره، دار الطیبة، الریاض، چاپ: اوّل، ۱۴۱۳.
۳۸. الرفاعی، محمد نسیب، التوصل إلی حقیقة التوسل – المشروع و الممنوع، دار لبنان للطباعة و النشر، بیروت، الطبعة: الثالثة، ۱۹۷۹.
۳۹. الزبیدی، مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، محقق: شیری، علی، دارالفکر، بیروت- لبنان، ۱۴۱۴.
۴۰. الزرکشی، أبو عبد الله، البرهان فی علوم القرآن، المحقق: محمد أبوالفضل إبراهیم، دار إحیاء الکتب العربیة، الطبعة: الأولی، ۱۳۷۶.
۴۱. زقزوق، محمود حمدی، الإسلام فی تصوُّرات الغرب، مکتبة وهبة، مصر، الطبعة: الاولی، ۱۴۰۷.
۴۲. سال، جرجس، مقالهٔ فی الاسلام، تعریب: هاشم العربی، مطبعة لانکلیزیة و الامیریکانیة، مصر- بولاق، الطبعة: الثالثة، ۱۹۱۴.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]
[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۴۳. سالم، شریف حامد، نقد العهد القدیم، مکتبة مدبولی، قاهره– مصر، ۲۰۱۱.
۴۴. السبحانی، الشیخ جعفر، بحوث فی الملل و النّحل، مؤسسهٔ النشر الإسلامی، قم، ۱۴۲۷.
۴۵. سروش، عبدالکریم، صراط‌های مستقیم، مؤسسه فرهنگی صراط، تهران، ۱۳۷۸.
۴۶. همو، بسط تجربه نبوی، مؤسسه فرهنگی صراط، تهران، ۱۳۸۵.
۴۷. سلیمان بن صالح الخراشی، شبهات عصرانیة مع أجوبتها، دار الوحیین للنشر و التوزیع، ریاض، ۱۴۳۰.
۴۸. شکرایی، محمد، «تقدیر قهرمان شدن با تولد نمادین در اسطوره‌ها و افسانه‌ها»، ادب‌پژوهی، ش۲۶، ۱۳۹۲.
۴۹. صادقی تهرانی، محمد، نقدی بر دین پژوهی فلسفه معاصر، شکرانه، قم، چاپ: اول، ۱۳۹۰.
۵۰. همو، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة، فرهنگ اسلامی، ایران – قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۶.
۵۱. الصنعانی، محمد بن إسماعیل، تطهیر الاعتقاد، المحقق: عبد المحسن بن حمد العباد البدر، مطبعة سفیر، الریاض، الطبعة: الأولی، ۱۴۲۴.
۵۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، مصحح: یزدی طباطبایی، فضل‌الله؛ رسولی، هاشم، ناصر خسرو، ایران– تهران، ۱۳۷۲.
۵۳. الطبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تأویل القرآن، المحقق: أحمد محمد شاکر، مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولی، ۱۴۲۰.
۵۴. العاملی، السید جعفر مرتضی، الصحیح من سیرة النبی الأعظم، موسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، ۱۴۲۶.
۵۵. عبد الجبّار بن أحمد، تنزیه القران عن المطاعن، دار النهضة الحدیثة، بیروت–لبنان، الطبعة: الثانیة، ۱۴۲۶.
۵۶. عبدالجلیل، محمد علی، أخطاء القرآن اللغویة والإنشائیة: قراءة تفکیکیة، تاریخ مشاهده ۱۳۹۹/۱۲/۱، http://www.maaber.org/issue_june14/spotlights1_a.htm
۵۷. عبد الله العفانی، أبوالتراب سید بن حسین، وَا مُحَمَّدَاهُ إِنَّ شَانِئَکَ هُوَ الْأَبْتَرُ، دار العفانی، مصر، الطبعة: الأولی، ۱۴۲۷.
۵۸. عبدالوهاب، محمد، مجموعة رسائل فی التوحید والإیمان، المحقق: إسماعیل بن محمد الأنصاری، جامعة محمد بن سعود، الریاض، بی‌تا.
۵۹. عتر، نورالدین، منهج النقد فی علوم الحدیث، دار الفکر، دمشق – سوریة، الطبعة: الثالثة، ۱۴۰۱.
۶۰. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعة، تفسیر نور الثقلین، اسماعیلیان، قم، چاپ: چهارم، ۱۴۱۵.
۶۱. علی الصغیر، محمدحسین، المستشرقون و الدراسات القرآنیة، دار المؤرخ العربی، بیروت، چاپ: اوّل، ۱۴۲۰.
۶۲. عنایة، غازی حسین، شبهات حول القرآن و تفنیدها، دار و مکتبة الهلال، بیروت، ۱۹۹۶.
۶۳. الغنوشی، راشد، الحریات العامة فیٔ الدولة الإسلامیة، مرکز الدراسات الوحده العربیه، بیروت– لبنان، الطبعه الاولی، ۱۹۹۳.
۶۴. فخر الرازی، مفاتیح الغیب، دار إحیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة: الثالثة، ۱۴۲۰.
۶۵. فرج العطار، نادی، تهافت الهدایة، مرکز ابن العطار للتراث، قاهرة، ۱۴۲۵.
۶۶. القفاری، ناصر بن عبد الله بن علی، أصول مذهب الشیعة الإمامیة الإثنی عشریة – عرض و نقد، رسالة علمیة تقدم لنیل درجة الدکتوراة، الطبعة: الأولی، ۱۴۱۴.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]
[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

۶۷. گلپایگانی، ابوالفضل، فصل الخطاب، مؤسسه معارف بهایی، انتراریو- کانادا، ۱۹۹۵.

۶۸. همو، فرائد، مؤسسه ملی مطبوعات امری، هوفهایم- آلمان، چاپ اول، ۲۰۱۵.

۶۹. معرفت، محمدهادی، نقد شبهات پیرامون قرآن کریم، ترجمه: مترجمان، موسسه التمهید، قم، چاپ: چهارم، ۱۳۹۶.

۷۰. المقدسی، مطهر بن طاهر، البدء و التاریخ، ارنست لرو، پاریس، ۱۹۰۳.

۷۱. نولدکه، تیودور، تاریخ القرآن، تعدیل: شفالی، فردریش، مؤسسهٔ کونراد- أناور، بیروت، الطبعة: الاولی، ۲۰۰۴.

۷۲. النووی، محیی‌الدین، المنهاج شرح صحیح مسلم بن الحجاج، دار إحیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة: الثانیة، ۱۳۹۲.

۷۳. وات، ویلیام مونتجمری، محمد فی مکة، ترجمه: عیسی، عبدالرحمن عبدالله، هیئة المصریة العامة، ۲۰۰۲.

۷۴. همو، محمد فی المدینة، ترجمة: برکات، شعبان، منشورات المکتبة العصریة، صیداء- بیروت، بی‌تا.

75. A. S. Hornby - Oxford Advanced Learner's Dictionary 8th edition (2010, Oxford University Press)
76. Tisdall, William St. Clair, The Original Sources of the Quran, Society For Promoting Christian Knowledge, London, Brighton, New York.(1905)
77. Bailey, Kenneth.D, Typologies Ana Taxonomjes An Introduction to Classification Techniques, Sage Publication.(1944).
78. Muir,William, Mahomet And Islam, THE RELIGIOUS TRACT SOCIETY, London, Tierd Editiun.(1895).
79. Muir, William, Life of Mahomet, London, smith elder and co. (1861).
80. Richardson, Kristina. (2014). Blue and Green Eyes in the Islamicate Middle Ages, Annales islamologiques. (2014). P, 13-29.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]
[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]

[DOR: 20.1001.1.20080417.1400.15.29.8.9]
[Downloaded from pnmag.ir on 2026-09-07]